

GULYÁS ÉVA¹

Devizás tételek értékelése

A számviteli szabályozás és a gazdálkodók döntéseinek összefüggései

Az elmúlt években hazánkban a svájcifrank- és a japánjen-alapú hitelezés gyakorlatilag megszűnt, a devizaalapú hitelek folyósításának feltételei szigorodtak, a már meglévő portfólió romlott, a hitelezők által elszenvedett veszteség megnőtt. A számviteli előírások azonban alig változtak, azaz a jelenlegi szabályozás képes a számviteli törvény által alapvető célként megjelölt megbízható és valós kép bemutatására.

A számviteli megközelítés szerint a deviza- és a devizaalapú ügyletek között nincs lényegi különbség, az aktiválási, értékelési, valamint értékvesztés-képzési szabályok megegyeznek. A probléma nagyságrendjének bemutatása után ismertetem a devizás vagyonrészek értékelésével kapcsolatos szabályok változását azok indokaival együtt.

Ezután bemutatom a különféle alkalmazott árfolyamok hatásait a beszámolóra, s az alkalmazható árfolyamok és a mérlegben megjelenő devizapozíciók összefüggéseit.

A devizás követelésekre képzendő értékvesztés témakörben bemutatom az év végi zárási feladatok sorrendjét, valamint a deviza- és a devizaalapú ügyletek értékvesztése közötti különbségeket is.

Kulcsszavak: devizaértékelés; devizapozíciók; számviteli szabályozás változásai; devizaalapú ügyletek

1. BEVEZETÉS

A 2008 őszén jelentkező pénzügyi válság s az ennek következtében hektikussá váló árfolyammozgások, valamint a forint gyengülésével megnövekedő törlesztőrészek miatt az elmúlt években felbolydult a hazai pénzügyi piac – a svájcifrank- és a japánjen-alapú hitelezés gyakorlatilag megszűnt, a devizaalapú (immár szinte kizárólag euróalapú) hitelek folyósításának feltételei szigorodtak, s a már meglévő portfólió is romlott, a hitelezők által elszenvedett veszteség megnőtt.

Mindez nem járt együtt a számviteli előírások lényeges változtatásával, amiből arra következtethetünk, hogy a jogszabályalkotók megfelelőnek ítélik a jelenlegi szabályozást, amely képes a számviteli törvényben alapvető célként megjelölt, megbízható és valós kép bemutatására az adott gazdálkodó egységről.

A számviteli megközelítés szerint a deviza- és a devizaalapú ügyletek között nincs lényegi különbség, az aktiválási és értékelési szabályok megegyeznek. Ugyanez áll fenn az

¹ Gulyás Éva oktatósi referens (Vezetői Számvitel Tanszék, Pénzügyi és Számviteli Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem)

értékelés és minősítés következtében ezen vagyonelemekkel kapcsolatban elszámolandó értékvesztésekre is.

A cikk első részében a probléma nagyságrendjét statisztikai adatokon keresztül mutatom be, majd ismertetem a devizás vagyონrészek értékelésével kapcsolatos szabályok változását a számviteli törvény megszületésétől napjainkig, érzékeltetve az egyes változások mögött álló, vélt vagy valós indokokat is.

A következő fejezet elméleti levezetésekben keresztül bemutatja a különféle alkalmazott árfolyamok hatásait a vállalkozások beszámolójára, s egyben megvilágítja a mérlegben megjelenő devizapozíciókat és ezek következményeit.

A számviteli törvény hatálya alá tartozó vállalati kör mérlegében ugyan jellemzően a finanszírozási források jelennek meg devizában, ám devizás követelések is szerepelhetnek. Ez utóbbiakhoz kötődően a devizás és devizaalapú eszközök után képzendő értékvesztés kiemelkedő jelentőséggel bír, és számos kérdést vet fel; ezt két, egymástól eltérő megoldás bemutatásával érzékeltetem. E témakörben külön figyelmet szentelek az év végi zárási feladatok sorrendjének, valamint a deviza- és a devizaalapú ügyletek értékvesztése közötti különbségeknek, ideértve ennek devizapozícióra – és így a fedezeti ügyletek nagyságrendjére, s közvetetten az intézmény eredményére – gyakorolt hatását is.

A cikk hangsúlyozottan csak a gazdálkodó szférával, annak egymás közötti ügyleteivel foglalkozik, a hitelezői oldal sajátos előírásainak hatásait következő tanulmányomban kívánom kifejteni.

2. A DEVIZAHITELEZÉS SZEREPE A MAGYAR GAZDASÁGBAN

A vállalati beszámolóknak szinte alig találunk olyan mérlegtételt, amelyen belül ne fordulhatna elő devizás vagy devizaalapú eszköz, a legjellemzőbb azonban kétségkívül a devizahitel – így a következőkben ennek jelentőségét mutatom be.

A részvénytársasági formában működő hitelintézetek által kihelyezett hitelállomány 2000. december 31. és 2011. június 30. között 4323 milliárdról 16 739 milliárd forintra nőtt, ami közel négyszeres emelkedést jelent.

Mindeközben a növekedés mértéke a forinthiteleknél meghaladta a 200%-ot, a devizahiteleknél pedig – ideértve a devizaalapú hiteleket is – a 600%-ot, ami a devizahitelek arányának emelkedését tükrözi.

Ezzel összhangban áll az a tény is, hogy 2000-ben a devizahitelek aránya mindössze 37%-ot tett ki a teljes hitelállományon belül, 2011 közepén pedig már 68%-ot. Ebben természetesen a devizában számított növekedés mellett az árfolyamok emelkedésének hatása is jelentkezik, ami a devizahitelek forintban kifejezett dinamikáját és arányát jelentősen emeli.

Míg 2006 és 2010. december 31-e között az euró- és euróalapú hitelek euróban kifejezett összege 10%-kal növekedett, addig az árfolyam 39%-kal, ami az euróhitelek forintösszegét 54%-kal növelte.

A deviza-, illetve a devizaalapú hitelek minősége a válság következtében jelentősen romlott. A 2006. év végi 0,9%-os átlagos értékvesztés mértéke (ami 63 Mrd Ft-nak felelt meg) 2010 végére 4,4%-ra emelkedett, ez 556 milliárd forintot tett ki. (A forinthitelek esetén az értékvesztés mértéke jóval kedvezőtlenebb volt: a 2006 évi 2,2 %-ról 2010 első félévére már

7,6%-ra nőtt. A növekedés mértéke azonban hajszálnyit elmarad a devizahitelekre elszámolt értékvesztés mértékének növekedésétől, másrészt a teljes hitelfortfőliónak kevesebb, mint egyharmadát teszi ki – számvitelileg pedig nem igényel különleges kezelést, hiszen a devizaárfolyamok változása közvetlenül nem hat rá.)

A fentiek első megközelítésben azt tükrözik, hogy a bankszektorban mennyire elterjedt a devizában, illetve a devizaalapon történő finanszírozás; ami közvetve azonban azt is megmutatja, hogy a gazdaság egészében mekkora ennek a jelentősége, hiszen a bankok által a vállalkozások számára nyújtott devizafinanszírozás azok forrásai között devizakötelezettségként jelenik meg.

3. A DEVIZÁS TÉTELEK ÉRTÉKELÉSÉRE VONATKOZÓ SZÁMVITELI ELŐÍRÁSOK VÁLTOZÁSAI

E fejezetben csak a számviteli törvény megjelenése óta bekövetkező változásokat mutatom be, az azt megelőzően érvényes számviteli előírások ugyanis a probléma jellege és a gazdasági berendezkedéshez való viszonya miatt véleményem szerint kevésbé relevánsak. (A fejezetben nem ismertetem a devizás tételekkel kapcsolatos valamennyi előírást, így nem térek ki például a beruházások értékében figyelembe vehető árfolyam-különbözetek elszámolásának bemutatására, valamint a devizás értékpapírokra vonatkozó előírásokra sem, amelyek a gondolatmenet szempontjából kevésbé lényegesek.)

Hazánk első számviteli törvénye az 1991. évi XVIII. törvény, amely 1992. január 1-jével lépett hatályba, és a devizás tételek értékelésére vonatkozó szabályai 1993. december 31-éig változatlanok maradtak. Ebben az időszakban – noha már számos kereskedelmi bank számára lehetővé vált a saját árfolyamok jegyzése – az MNB még jegyzett eladási és vételi árfolyamot is, ennek következtében a törvény alapvetően az MNB által jegyzett árfolyamok – a követelések esetében a vételi, a kötelezettségek esetében pedig az eladási – alkalmazását írja elő. Az előírás első körben a *valódiság elvét* tartja szem előtt, a devizára szóló követelések fejében kapott devizaösszegek forintra váltása ugyanis a vételi árfolyamon lehetséges, míg a devizás kötelezettségek pénzügyi teljesítéséhez szükséges forintösszeg átváltására eladási árfolyamon nyílik mód; s ez az átváltás a vállalatok számára a vizsgált időszakban kötelező is volt.

A valódiság elve olyannyira jelen volt a törvényben, hogy az év végi értékeléskor ennek hatásait nem mérlegelhatték a vállalatok, az árfolyam-különbözetből eredő hatásokat jelentőségüktől függetlenül be kellett mutatniuk. Ugyanez az elv jutott érvényre abban az előírásban is, hogy a törvényalkotó különbséget tett a mérlegkészítésig pénzügyileg rendezett és nem rendezett tételek között úgy, hogy előbbiek esetében a kiegyenlítéskor érvényes tényárfolyam alkalmazását írta elő a fordulónapi értékelés során.

A valódiság elve mellett az *óvatosság elve* kapott kiemelt szerepet – felülírva az előbbi elv érvényesítésének következményeit is. A mérlegkészítésig nem rendezett, devizás követelések esetében ugyanis a törvény csak az alacsonyabb, míg az ugyanilyen kötelezettségek esetében csak a magasabb árfolyamok alkalmazását engedte meg. A forint gyengülését tükröző, magasabb árfolyamok következtében a devizás kötelezettségek kiegyenlítéséhez több

forintra van ugyanis szükség, míg a forint erősödése miatt a devizás követelések forintban kifejezett ellenértéke alacsonyabb lesz. Mindkettő negatív hatással jár az eredményre nézve, ezért az óvatosság elvének érvényesítése következtében e következmények bemutatása kötelező volt.

1994. január 1-jétől az MNB már csak deviza-középfolyamot jegyzett, így – a valódiság és az óvatosság elvének együttes követelménye miatt – az adott ügyletet lebonyolító kereskedelmi bank vételi, illetve eladási árfolyam alkalmazása vált kötelezővé, „*mivel a Magyar Nemzeti Bank deviza-középfolyamon való elszámolás a bevételeket felértékeli, a ráfordításokat pedig leértékeli, ezen keresztül torzítja a vállalkozó vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzetéről az éves beszámolóban megjelenő összképet*” (Általános indoklás az 1993. évi CVIII. törvényhez).

A fenti előírás híven tükrözi a devizás ügyletek akkori gyakoriságát, a vállalkozások banki kapcsolatainak jellegét, valamint a vonatkozó devizasabályokat – például a kapott devizaösszegek megvételre történő felajánlásának kötelezettségét.

1995-ben azonban már látszott, hogy a devizában történő finanszírozás az azt igénybe vevő vállalatok beszámolójára negatív hatással lesz, hiszen az eszközoldal felértékelési lehetőségének hiányában a források felértékelődése (1995. évi XX. törvény általános indoklása) közvetlenül eredményrontó tényezőként jelent meg.

A számviteli törvény emiatti első módosítása ekkor még nem változtatta meg a devizaértékelési előírásokat, a törvényalkotó kitarzott amellett, hogy „*az árfolyamvesztés elszámolásával megteremti a visszafizetés pénzügyi feltételeit akkor, ha az elszámolt árfolyamvesztés néhány éven belül kigazdálkodható*” (1995. évi XX. törvény általános indoklása).

Az árfolyam növekedése, azaz a forint gyengülése s az ezzel együtt járó, forrásoldali felértékelődés következtében megjelenő árfolyamvesztés azonban nem volt meglepő sem a törvényalkotó, sem a vállalkozások számára: a forintot ugyanis 1990 februárjától kezdve a következő öt év alatt összesen 23 alkalommal – előre be nem jelentett módon – devalválták. 1995-től kezdődően pedig előre bejelentett mértékben, munkanaponként leértékelték, azaz bevezették a csúszó árfolyamrendszert. Ennek első lépéseként 1995 tavaszán egy 9%-os forintleértékelést hajtottak végre, majd havi – egyre csökkenő mértékű – leértékelést vezettek be. Ezzel párhuzamosan az árfolyam-ingadozás sávját is kiszélesítették – azaz a jegybank az 1994. eleji $\pm 0,5\%$ helyett 1995. év végén már csak $\pm 2,25\%$ -ot elérő eltérés esetén interveniált (Terbe [1997]).

A nem realizált árfolyamvesztés eredményre és a saját tőkére gyakorolt hatásainak csökkentése helyett a számviteli törvény 1995-től érvényes módosítása inkább az eszközoldal felértékelésének lehetőségét teremtette meg a saját tőkén keresztül, így támogatva a vele szemben a gazdasági társaságokról szóló törvény által támasztott követelmények teljesítését. A törvénymódosítás indoklása ugyanakkor ezt nem az árfolyamokkal, hanem az inflációval magyarázza – ami közvetetten azt jelenti, hogy az inflációt a forintgyengülés következményének tekintették. (Értékhelyesbítés és a saját tőkében megjelenő értékelési tartalék akkor volt képezhető, ha az értékelhető eszközök piaci értéke meghaladta a nettó könyv szerinti értéküket. A megoldás tehát mindaddig valóban megoldást jelentett az árfolyamvesztés ellentételezésére, amíg a piaci árak ezt elviselték.)

Az árfolyamok a csúszó leértékelés következtében tovább nőttek – 1995. év végére a német márka árfolyama 36, az amerikai dollár árfolyama pedig 22%-kal haladta meg az egy évvel korábbi. Ez az esetek jelentős részében azonban teljes egészében képes volt érvényre jutni a megvalósított ingatlanok piaci árában, így a devizahitelek árfolyamvesztésének ellentételezésére már nem volt elegendő az értékhelyesbítés és az ehhez kötődő értékelési tartalék képzésének módszere, ezért a törvényalkotó lehetőséget biztosított az árfolyamvesztés megosztására a következő időszakok között.

A jövőben várható leértékelődés számviteli hatásainak kiküszöbölésére a megoldást az jelentette, hogy a már elszámolt, nem realizált árfolyamvesztés elhatárolhatóvá vált, miközben a „*várható (...) árfolyamvesztések miatt pedig meg kell(ett) határozni, hogy a hitel (...) futamideje alatt az egyes évek végén mekkora összegű céltartalékkal kell a vállalkozásnak rendelkeznie*” (1996. évi CXV. törvény általános indoklása). Ennek következtében a devizahitel futamideje alatt az egyes évekre elszámolt árfolyamvesztés összege közelített az egyenleteshez, nem eredményezett kiugró eredményhatást.

A fenti változás mellett új előírást jelentett 1997. január 1-jétől az is, hogy az árfolyamkülönbszetek elszámolása nem volt kötelező, feltéve, hogy „*az értékelésnek a valutában-devizában lévő eszközökre, forrásokra, illetve az eredményre gyakorolt hatása nem jelentős, vagy várhatóan az a következő évben ellentételeződik*” (1991. évi XVIII. törvény 31.§ (3) – hatályos 1997. január 1-jétől).

Az 1991. évi XVIII. számú törvény hatálya alatt a devizás tételek értékelésével kapcsolatban további módosítás nem lépett életbe, viszont a számviteli törvényt 2000-ben teljesen újrakodifikálták, így szerkezete megváltozott, s ennek keretében a devizás tételek értékelésére vonatkozó előírások is módosultak.

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény alapján 2001 januárjától az értékelés jelentősen egyszerűsödött: a törvényalkotó a továbbiakban nem írta elő a fordulónapon devizában fennálló eszközök és kötelezettségek elkülönített kezelését attól függően, hogy a mérlegkészítésig pénzügyi rendezésre kerültek-e vagy sem, és megszűnt a deviza- és a valutaeszközök eltérő árfolyamon történő figyelembevételének kötelezettsége.

A legfontosabb változást azonban véleményem szerint az alkalmazható árfolyamok körének bővítése, illetve sorrendjük törvénybe iktatása jelentette. Az új törvény ugyanis, szakítva az addig érvényes, a valódiság elvét szem előtt tartó – vételi és eladási árfolyamok alkalmazását előíró – szabályozással, elsődlegesen az MNB, illetve a választott saját bank középárfolyamának alkalmazását követelte meg. Lehetőséget nyújtott ugyan arra, hogy a vállalkozások ettől eltérjenek, amennyiben a megbízható és valós kép érdekében erre szükség van, ám ezt olyan többletterhek előírása mellett engedte meg, hogy a gyakorlatban a vállalatok elenyésző része választotta. A vételi vagy eladási árfolyam alkalmazása esetén a középárfolyam használatához képest keletkező eltérés bemutatása ugyanis gyakorlatilag dupla értékkeléssel volt megvalósítható.

A valódisághoz közelebb álló árfolyamok alkalmazásáról a törvényalkotó hivatalos indoklása szerint azért mondott le, mert „*a devizavételi és a devizaeladási árfolyamok eltéréseinek vizsgálata azt mutatta, hogy a kettő közötti különbszet – az árfolyamok használata szempontjából – nem jelentős. ...A törvénynek az eredményre gyakorolt hatása a forintra történő átváltáskor, illetve a forintért történő devizavásárláskor kiegyenlítődik, addig pedig elhanyagolható*” (Indoklás a számvitelről szóló 2000. évi C. törvényhez, Általános rész).

A számviteli törvény 2001-től hatályos változata továbbra is szem előtt tartotta az óvatosság elvét, így lehetőséget biztosított az év végi értékelés következtében keletkező öszszevont, nem realizált árfolyamnyereség elhatárolására. Megtartotta ugyanakkor az árfolyamvesztés elhatárolásának és az emiatt képzendő céltartalék képzésének intézményét is – gyakorlatilag változatlan formában.

Ez utóbbi előírás a jelenleg hatályos számviteli törvényben is szerepel – noha a törvény évtizedes élete során ez nem volt mindig így: a 2005. évi CXII. törvény az erre vonatkozó bekezdéseket 2006. január 1-jétől hatályon kívül helyezte, majd ugyanezen paragrafusokat, lényegében változatlan megfogalmazásban, a 2006. évi CXXXI. törvény 2007. január 1-jével ismét hatályba helyezte azzal, hogy először a 2006. évi beszámolóra is alkalmazni lehetett. A törvényt módosítások ilyen időzítése következtében a nem realizált árfolyam-különbözet a törvény teljes eddigi élete során elhatárolhatóvá vált.

A cikk írásának időpontjában hatályos számviteli törvény tartalmazza a korábbi előírásokat, de két területen jelentős változást is találhatunk benne.

Egyrészt 2011-től – 2010-re is alkalmazhatóan – megszűnt a két preferált árfolyam (az MNB, valamint a saját banki átlagárfolyam) alkalmazásától való eltérés esetén az ez által okozott különbség bemutatásának kötelezettsége, másrészt az árfolyam-különbözet összeghatárra való tekintet nélkül elszámolandóvá vált.

3.1. A devizapozíciók és a számviteli beszámoló

Az első számviteli törvény abból indult ki, hogy az általa szabályozott vállalkozások funkcionális devizaneme a forint, tevékenységüket elsősorban itthon végzik, költségeik jellemző módon forintban merülnek fel – ám az esetek egy részében kibocsátásukat külföldön ismertetik el, az ebből megszerzett devizát azonban forintra váltva már itthon használják majd fel. Ebben az időszakban – a kilencvenes évek elején – ezt a megközelítést a devizában származó bevételek forintra történő átváltási kötelezettsége is alátámasztotta.

Mivel a vállalatok bevételei, s egyben pénzüik is forintban állt rendelkezésre, így az importhoz szükséges devizaösszegeket is csak forintból való vásárlással szerezhették meg.

A deviza forintra való átváltásakor a bankok a vételi, míg forintból való vételkor az eladási árfolyamot alkalmazták – s a törvény ezt a gyakorlatot ültette át saját szabályozásába.

A devizaszabályozás liberalizálása irányába tett lépések már a kilencvenes évek közepétől egyre bővülő mértékben és körben tették lehetővé, hogy a jogszabályban meghatározott forrásokból származó devizabevételeket a vállalatok ne váltsák át forintra, így ha azt devizában akarták felhasználni, átváltás – és az ehhez kapcsolódó veszteség – nélkül megtehették. Ez a lehetőség megváltoztatta a számviteli törvény által készítendő beszámoló által tükrözni kívánt „valóságot”.

A 2001. évi XCIII. törvény tette lehetővé a teljes devizaliberalizációt. Ennek előkészítéseként 2001 márciusában kiszélesítették az intervenció sávot, amely ettől az időponttól kezdve egészen 2008. februári megszűnéséig $\pm 15\%$ volt, noha az előre bejelentett csúszó leértékeléseket már 2001. október 1-jétől megszüntették²; illetve az ahhoz közeli állapotok

2 Forrás: <http://www.mnb.hu/Statiztika/statiztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vi-arfolyam/flteert-2003>

esetén az eszközökre és forrásokra eltérő árfolyam további alkalmazása helytelen lett volna. Egyértelművé vált, hogy az év végi értékelés során csak egy árfolyam alkalmazását követheti meg a jogalkotó.

Kérdés volt ugyanakkor az, hogy mi legyen ez az egyetlen árfolyam. A következőkben az ebben való döntéshez szükséges hátteret világítom meg.

Azon vállalatok számára, amelyek egyaránt rendelkeztek devizaeszközökkel és -forrásokkal is, a devizakockázat – azaz az árfolyamváltozásból származó eredményváltozás lehetősége – a szabad devizagazdálkodás bevezetése után már csak a beszámolóban (mérlegben és mérlegben kívül) megjelenő, nyitott pozícióban, azaz az adott devizanemben megjelenő devizaeszközök és az ugyanazon devizanemben megjelenő források közötti különbségben jelent meg. Amennyiben a devizaeszközök meghaladták a devizaforrásokat, akkor az árfolyam-emelkedés nyereséget, fordított esetben pedig veszteséget eredményezett a vállalkozás beszámolójában. Abban az esetben, ha a devizaeszközök megegyeztek a devizaforrásokkal, az árfolyamváltozás eredményhatással nem járt – kismértékű eszköz-forrás eltérés esetén pedig ez a hatás nem volt jelentős.

A jogalkotó a 2000. évi C. törvény megalkotása során valószínűleg abból a feltételezésből indult ki, hogy a vállalkozások nemcsak tisztában vannak a mérlegben megjelenő devizapozícióikkal, de tudatosan és hatékonyan, valamint a beszámolón belüli eszközrendszerrel³ kezelik is azt. Ekkor ugyanis az MNB-, illetve a saját banki átlagárfolyam alkalmazása tökéletesen megfelel a célnak – hiszen a megjelenő árfolyam-különbözet nem lehet túl jelentős, vagyis bármely árfolyam megfelelő lehet az értékelésre.

Eszközoldali devizatöbblet esetén kizárólagosan a devizavételi árfolyamok, fordított esetben kizárólagosan az eladási árfolyamok alkalmazása tükrözné a valós kockázatot. A törvényalkotó ezen árfolyamok alkalmazását kötelezővé tette és teszi ma is a vállalatok számára – ám 2010-ig neheztelt módon, az előző két árfolyam alkalmazásával kimutatott eredménytől való eltérés bemutatásával.

E kötelezettség következtében a vállalatok jelentős része a számviteli törvény ezen előírását jellemzően nem alkalmazta.

Azon esetekben azonban, amikor a vállalati beszámolóban a devizás hiteltartozás fedezetét forintban kifejezett eszközoldali tételek jelentik, e megoldás nem tükrözte a valós képet.

Ekkor ugyanis a mérleg eszközoldalán devizatételek egyáltalán nem szerepelnek, míg a források között megtalálható a devizakötelezettség; pusztán a mérleg alapján ekkor a vállalat nyitott pozícióval rendelkezik, ami devizakockázatot jelent számára, s így a kockázat kezeletlenül hagyása esetén a beszámoló az időszak végi átértékeléskor árfolyameredményt – a forint gyengülése esetén veszteséget – fog mutatni.

A fenti problémán kívül gondot okoz az is, amikor a deviza- vagy devizalapú kötelezettség fedezetét devizában keletkező, jövőbeni bevételek jelentik. Ilyenkor gazdasági értelemben egyáltalán nem jelentkezik nyitott pozíció, vagy legalábbis annak mértéke nem

³ Forrásoldali devizatöbblet esetén a mérlegben is megjelenő fedezet lehet a forrinteszközök átváltása devizaeszközökre, vagy a devizakötelezettség forintra konvertálása. Ennek hatása közvetlenül – a mérlegben keresztül – jelenik meg a beszámolóban, míg a mérlegben kívüli fedezeti ügyletek esetében csak azok eredményhatása tükröződik a kimutatásokban.

egyezik meg a mérleg alapján számíthatóval. Ennek következtében ezek a vállalatok patt-helyzetben vannak.

Egyrészt, ha bevételeik jellemzően devizában keletkeznek (pl. nemzetközi szállítmányozásban dolgozó fuvarozók esetén), e cégek képesek lesznek jövőbeni devizabevételeikből kiegyenlíteni devizatartozásaik esedékes törlesztőrészleteit, s így árfolyamvesztéséget sem fognak elszenvedni, de árfolyamnyereség elérésére sincs módjuk.

Ennek figyelembevételére a számvitel elméletileg két módon nyújthatna megoldást: vagy a jövőbeni, várható devizás bevételek árfolyameredményre gyakorolt hatásainak előre hozott figyelembevételével, vagy pedig a kötelezettségek átértékelése során keletkező, pénzügyileg nem realizált árfolyamvesztés csökkentésével. (A számvitelnek természetesen nem a kockázatok kezelése, hanem bemutatása a célja. Ezen vállalatok azonban abba a sajátos helyzetbe kerültek, hogy kockázataikat a számviteli előírások alapján készített beszámoló eltúlzó mértékben tükrözi, ezért van szükség a számviteli előírásoknak a valósághoz igazítására.)

Ez a probléma azonban nemcsak számvitelileg oldandó meg, hanem valós döntési helyzetet is teremt a vállalatnál, amelynek – ha kockázatait csökkenteni szeretné – meg kell válaszolnia a fenti kérdéseket. El kell tehát döntenie, hogy a jövőben várható cash flow mekkora részét vegye figyelembe az eszközoldal a devizapozíció meghatározásakor, ami gyakorlatilag a fenti szempontokat – a pénz időértékét és a jövőbeni bevételek bizonytalanságát – tükröző diszkontfaktor megállapítását jelenti.

A magyar számviteli szabályozás a fenti problémára egyértelmű választ adott már 1995-től kezdődően. E válasz azóta folyamatosan érvényben van, s a vállalatok már 16 éve alkalmazhatják – bár ennek gyakoriságáról megbízható információkkal nem rendelkezem.

A megoldás lehetővé teszi a forrásoldal nem realizált árfolyamvesztésének elhatárolását, bízva abban, hogy azt a jövőbeni árfolyamnyereség ellentételezi majd. Természetesen itt is felmerül ugyanaz a probléma, amit az eszközoldalnál vázoltam: mikor és milyen ütemben fog megtérülni az elhatárolt árfolyamvesztés? A számviteli törvény erre a problémára nem kísérel meg választ adni, helyette inkább egy egyszerű számviteli becslés (időarányos veszteség realizálása) alkalmazását írja elő, amelynek alapján önálló forráselemet – céltartalékot – emel be a mérlegbe.

A megoldás „szépséghibája”, hogy a jogalkotó azt egyáltalán nem köti semmilyen feltételhez, alkalmazása tehát nem követeli meg, hogy a gazdálkodó rendelkezzen a várható jövőbeni devizabevételekre irányuló szerződésekkel – bármely vállalkozás alkalmazhatja azt, amennyiben tőkehelyzete vagy tulajdonosainak eredményelvárásai ezt szükségessé teszik. Az eszköz tehát – még ha alkalmasnak tűnik is a gazdaságilag zárt, ám a számvitelben nyitott devizapozíció beszámolóbeli tükröztetésére – túlló a célon: azon vállalatok számára is lehetővé teszi az eredményingadozás kisimítását, amelyeknél erre semmilyen mögöttes gazdasági indoklás nem érvényes.

3.2. Deviza- és devizaalapú tételek kezelése

2001. június 16-ától – a devizatörvény (1995. évi XCV. törvény) és annak végrehajtásáról szóló 88/2001. (VI.15.) kormányrendelet értelmében – megszűntek a nemzeti valuta átváltóságának korlátai. Az előírások alapján a forint teljes konvertibilitása mellett lehetővé

vált a gazdasági szereplők számára, hogy egymással szembeni fizetési kötelezettségeiknek külföldi fizetőeszközzel tegyenek eleget. A fenti szabályozás hatályát veszítette 2002. január 1-jétől, ettől az időponttól kezdve ugyanis a 2001. évi XCIII. számú, a devizakorlátozások megszüntetéséről szóló törvény teszi lehetővé a devizabelföldiek, így a vállalkozások számára is, hogy egymás közötti követeléseiket devizában rendezzék, vagyis ne csak a kalkuláció maga, hanem a hozzá kapcsolódó számlázás és pénzmozgás is azonos, forinttól eltérő devizanemben történjen.

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény a fenti változásokra reagálva a 60. § (7) bekezdésében leszögezi, hogy *„amennyiben jogszabály lehetővé teszi, hogy devizabelföldi ügyfelek szerződéses kapcsolataikban az ellenértéket, illetve annak törlesztő összegeit devizaalapon állapítsák meg, akkor ezen szerződések alapján a devizaalapú követelések, illetve kötelezettségek forintértékben történő könyvviteli nyilvántartásba vételénél, továbbá mérlegfordulónapi értékelésénél az (1)–(6) bekezdésben foglaltakat kell alkalmazni”*.

A törvény tehát egyértelműen nem tesz semmilyen különbséget a tisztán devizás és a devizaalapú ügyletek beszámolóban való értékelése között. Ebben a részben azt vizsgálom meg, mennyire állja meg helyét ez a megközelítés, mennyiben nyújt az így készített beszámoló megbízható és valós képet a beszámolót készítő vállalkozásról.

A devizaalapú ügyletek esetében az adós tartozása ugyan ténylegesen devizában denominált, de a hitel nyújtója a törlesztést nem devizában, hanem forintban várja el. Ekkor a vállalat ugyan rendelkezik devizás követeléssel, abból közvetlenül nincs módja kiegyenlíteni a devizaalapú kötelezettségét, azt csak a forintra való átváltás után teheti meg. Ez pedig dupla terhet jelent számára: a forintra váltás vételi, míg a törlesztéshez való átszámítás eladási árfolyamon történik – az így keletkező különbözet egyértelműen a vállalat terhe.

A fenti megfontolás azt követeli meg tehát, hogy a mérleg alapján számított – számviteli – devizapozíció meghatározásakor a devizaalapú és a tisztán devizás tételeket el kell egymástól különíteni, s ez utóbbiak esetében nem a teljes egyezőségre, hanem bizonyos fokú eszközoldali többletre van szükség a gazdaságilag zárt devizapozíció kialakításához.

A vételi és az eladási árfolyam közötti arány ismeretében meghatározható a deviza-követelés átváltása miatt keletkező kötelezettség összege, s így a veszteség mértéke is. E számítás elvégzését nehezíti, hogy a követelések és kötelezettségek esedékességei gyakran eltérnek egymástól, a vállalat nem csak egyetlen bankkal áll kapcsolatban, így az alkalmazandó árfolyamok meghatározása bizonytalanságot hordoz magában. Amennyiben ez a bizonytalanság eléri vagy meghaladja a fenti elméleti megközelítésből eredő, potenciális árfolyamkockázat nagyságát, elvégzése szükségtelenné – sőt károsná – válik.

A fenti probléma fordítva is értelmezhető: devizaalapú követelések és tisztán devizás kötelezettségek esetén a követelés forintra történő átszámításának – szerződésben rögzített – árfolyama, valamint a törlesztést bonyolító bank eladási árfolyama közötti különbség eredményez kockázatot. Ennek megelőzése jellemzően nem számviteli, hanem szerződéses módszerekkel történik – a devizaalapú követelések átszámítására általánosan alkalmazott árfolyam éppen az esedékesség napján érvényes eladási árfolyam, ami a devizakockázat keletkezését kizárja.

Vegyük észre, hogy amikor a devizaalapú követeléseket eladási árfolyamon számítják át forintra, akkor nincs devizakockázat akkor sem, ha a refinanszírozás forrása tisztán devizás. Ekkor ugyanis a követelések fejében eladási árfolyamon befolyó forintösszegeből éppen a hiteltörlesztésnek megfelelő devizaösszeg vásárolható.

Az előző fejezetben megvizsgáltuk azon vállalatok esetét, amelyek a mérleg alapján nyitott devizapozícióval – jellemzően forrásoldali többlettel – rendelkeznek úgy, hogy közben szerződéseik alapján folyamatosan jövőbeni devizabevételekkel rendelkeznek.

Ebben a részben ugyanezt a helyzetet vizsgáltuk meg, azzal az eltéréssel, hogy a jövőbeni bevételek nem devizában, hanem devizaalapon, ám forintban várhatók.

Az ott megadott lehetséges megoldás – a várható devizaárfolyam-nyereség bizonyos részének előrehozott realizálása – itt is alkalmazható, azzal a kitételrel, hogy ez a megoldás is feltételezi a bevételek devizaeladási árfolyamon történő átszámításának szerződésben történő rögzítését.

3.3. Év végi értékelés és tartalékképzés

A devizás követelésekkel kapcsolatban az év végi értékelés során a szokásos értékvesztésképzésnél megválaszolandó kérdéseken kívül az alkalmazandó árfolyam, illetve az év végi devizaértékelés sorrendjét is tisztázni kell.

Az elfogadott álláspont szerint a devizás követelések esetén az első lépés az értékvesztés devizában számított összegének meghatározása, amit annak könyv szerinti árfolyamon történő könyvelése követ. Az utolsó lépést a devizaösszegek átértékelése jelenti, ideértve mind az eredeti követelés, mind pedig a megképzett értékvesztés átértékelését (*Adorján* et al. [2010]).

A módszer tehát az értékvesztést is devizás tételnek tekintti, csakúgy, mint azt a követelést, amely után az értékvesztés képzése szükségessé vált.

Ez a megfontolás véleményem szerint a gazdasági valóság oldaláról is megállja a helyét: amikor bizonytalanná válik egy követelés, akkor az értékvesztés képzésével a várhatóan be nem folyó részéről – nem jogi értelemben – „lemondunk”, így annak a veszteségét lezárjuk. A lezárás azt is jelenti, hogy a továbbiakban ezzel kapcsolatban újabb veszteségeket nem kívánunk viselni. Ilyen veszteségnek minősülne az adott értékvesztés árfolyamváltozása is, amelyet szeretnénk kizárni – ezért a mérleg eszközoldalán ezt az értékvesztést mint eszközoldali pozíciócsökkenést figyelembe is vesszük.

Ez utóbbi gondolatmenetet a fenti megoldás azonban csak részben tükrözi. Egyrészt ugyan megfelel az elvnek, hiszen az értékvesztés elszámolása után már csak a nettó követelés kerül átértékelésre, vagyis további árfolyameredmény nem jelenik meg a könyvekben.

Másrészt viszont az értékvesztés elszámolására egy korábbi könyv szerinti értéken került sor, ami a valódiság elvével szemben áll: az értékvesztés miatti veszteség – legalábbis a gazdálkodás logikája szerint – aznap keletkezik, amikor azt megállapítják, ennek megfelelően tehát nyilvántartásba sem egy múltbeli, hanem jelenbeli árfolyamon kell venni.

Mivel az értékvesztés képzése az időszaki záráshoz kötődően elvégzendő feladat, ezért a bekerülési árfolyamnak a fordulónapi árfolyamnak kellene lennie.

A fenti megoldás – bár az eredmény egyes tényezői megváltoztak – összességében azonos eredményre vezet, mint a szokásosan elfogadott megoldás.

Véleményem szerint a másodikként vázolt megoldás tükrözi jobban a valós helyzetet, ezenkívül konzisztensebb is, hiszen ekkor mindig napi árfolyamon kerül a könyvekbe az értékvesztés, míg az első esetben vagy az eredeti bekerüléskori árfolyamon, vagy bármely

későbbi fordulónapi árfolyamon – amennyiben a követelés éven túl is szerepelt még a könyvekben.

A bizonytalan realizálású követelések után jelenleg az eszközoldalon megjelenő negatív tétel – az értékvesztés – segítségével kell tartalékot képezni az eredményből. Ez nem volt mindig így, a számviteli törvény történetében is szerepelt még olyan megoldás, amely nem az eszközoldal csökkentését, hanem egy újabb forrás – céltartalék – megjelenését követelte meg. Ebben az esetben a céltartalék képzésének árfolyama egyértelmű volt, hiszen egy új forrás bekerüléséről van szó, amit nem egy meglévő eszköz árfolyamán, hanem az adott napi árfolyamon kell megjeleníteni.

A devizás követelések után megképzett értékvesztés is devizában jelenik meg, azt a devizapozíciók számításakor is figyelembe veszik – az értékvesztés képzése tehát hat a pozícióra, ami tükröződik a számviteli elszámolásban is.

Felmerül a kérdés, hogy vajon ugyanezt a szemléletet szabad-e, kell-e alkalmazni a devizaalapú ügyletek esetén.

A devizaalapú ügyletek egy részénél az alkalmazandó árfolyam a szerződésben megállapításra kerül, ám az átszámítás esedékessége nem – tehát nem határozható meg előre, hogy mely időpontban érvényes árfolyamon kell átszámítani forintra az összeget, vagyis az adott devizaösszeg annak tényleges megfizetéséig valóban devizás. Ez azt jelenti, hogy a devizaalapú ügyletek ezen típusának értékelése – ideértve az értékvesztés elszámolásánál leírtakat is – azonos a tisztán devizás ügyleteknél megadottakkal.

A devizaalapú ügyletek egy másik típusa esetén – mint korábban már jeleztem – lehetséges, hogy a szerződés tartalmazza azt a napot, amelynek az árfolyamán átszámított forintösszeget az adós köteles megfizetni. Az ilyen devizaalapú ügyletek esetén tehát az esedékesség időpontjában érvényes – jellemzően eladási – árfolyamon forintköveteléssé válik. Ez a megoldás azt eredményezi, hogy az ilyen követelések a valóságban nem devizások, esedékességük, lejáratuk időpontjától forintban meghatározottakká válnak. Ennek következtében az ezekre képzendő értékvesztés sem devizás, hanem forintos értékvesztés.

Bár számvitelileg a devizaalapú szerződések alapkövetelései ugyanúgy értékelendők, mint a tisztán devizás ügyletek, a devizapozíció számításánál – amelynek gyakran a számviteli adatok jelentik a kiindulópontját – ezen ügyletek értékvesztésének elkülönített kezelése szükséges.

4. ÖSSZEGRZÉS

A cikk bizonyítja, hogy a devizás vagyonelemek számviteli szabályai követik a gazdasági környezet és az általa meghatározott vállalati valóság változásait – a felmerült problémákra az előírások változtatásaival kívánnak helyes választ adni.

A válaszadás azonban eltérő mértékben támasztható alá elméleti megfontolásokkal. Míg az alkalmazható árfolyamok tekintetében a számviteli törvény jelenleg hatályos változata tökéletesen értelmezhető és tükrözi a valóságot, addig a nem realizált árfolyamvesztés elhatárolása inkább csak közelítő megoldásnak tűnik.

Bebizonyosodott, hogy a devizás és a devizaalapú ügyletek számviteli kezelésének azonos volta nem torzítja a megbízható és valós képet, ám ennek közvetlen alkalmazása a vállalati devizapozíciók számításakor félrevezető eredményt adhat – különös tekintettel a devizaalapú ügyletek értékvesztésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADORJÁN–GYENGE–LAKATOS–LŐRINCZI–RÓTH–VEIT–CSÁKINÉ–LUCZNÉ–PAPP–SZIKSZAINÉ [2010]: Mérlegképes továbbképzés 2010. Könyvviteli szolgáltatást végzők kötelező továbbképzésének oktatási anyaga 2010. 1. 4. Devizás ügyletek és tételek számvitele. Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ Kft., Budapest.
- RÓTH–ADORJÁN–LUKÁCS–VEIT [2009]: Számviteli esettanulmányok 2009., 2.2.2 Követelések és 2.6.1. Kötelezettségek értékelése (általában) fejezetek.
- TERBE KRISZTINA [1997]: A forint árfolyamának alakulása a kilencvenes években és a csúszó árfolyamrendszer Magyarországon. *Polvax* társadalomtudományi folyóirat 1. évf. 1. sz., Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézete, Pénzügyi Tanszéki Osztály. <http://epa.uz.ua/00600/00686/00001/pdf/3terbe.pdf> (letöltve: 2011. szeptember 20.)
- Jogszabályok és indoklásaik jegyzéke:
- 1991. évi XVIII. évi törvény a számvitelről
 - 1993. évi CVIII. törvény általános indoklása
 - 1995. évi XCV. törvény
 - 1995. évi XX. törvény általános indoklása
 - 1996. évi CXV. törvény Általános indoklása
 - 2000. évi C. törvény a számvitelről
 - 2000. évi C. törvény általános indoklása
 - 2001. évi XCIII. törvény a devizakorlátozások megszüntetéséről, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról
 - 2005. évi CXII. törvény
 - 2006. évi CXXXI. törvény
 - 88/2001. (VI.15.) kormányrendelet
- Adatforrások:
- A hitelintézeti szektor 2011. II. negyedéves részletes adatai (eszközök, források, eredmény, egyéb) http://www.pszaf.hu/bal_menu/jelentesek_statistikak/statistikak/hiteladat_bev.html
- http://www.pszaf.hu/bal_menu/jelentesek_statistikak/statistikak/pszaf_idosorok/idosorok; Részvénytársasági hitelintézetek idősorai (frissítve: 2011. augusztus 23.)
- <http://www.mnb.hu/Statiztika/statiztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vi-arfolyam/ftleert-2003>